

PATAKI JENŐ (1857–1944):

AZ ORVOSTUDOMÁNY SPECIALIZÁLÓDÁSÁNAK ÚTJÁN

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

A szülészeti történetéből

Szülőszék¹ **(Sella parturientium)**

A szülés könnyebbítésére már ősidőktől fogva mindent elkövettek s így a helyzetek és eszközök egész sorát próbálták ki, melyek mind a gyorsabb lefolyást s a fájdalom csökkentését célozzák. Legcélszerűbbnek találtatott a művelt népeknél már általánosan elfogadott fekvőhelyzet. Az álló helyzettől elkezdve rendkívül változatos képét látjuk a szülési helyzeteknek. Az állva születésnek is többféle változata van. Némely vad és félvad népfajnál fatörzshöz kötik az asszonyt, vagy a hónaljnál fogva félig vagy egészen felfüggesztik. Szülnek térdeplő helyzetben, kuporogva, térd-könyök-helyzetben, ülve, félig fekve stb.

A félfekvő helyzet lehet egy karosszékekben, a segítséget nyújtó asszony ölében; néhol a férjre hárul a kötelesség, hogy asszonyát két széttárt térdére ültesse, átkarolja s egyszersmind kezeivel a méhfenekre nyomást gyakoroljon. A nyomást kendővel, vagy evégre készített övvel is szokták eszközölni. Ez a helyzet adhatta az eszmét a szülőszékhez, bizonyára ez volt az előfutára s hivatva volt felmenteni a férjet ettől a nem könnyű feladattól.

A szülőszék nagyon régi keletű, görögök, rómaiak már az ókorban ismerték, sőt a régi zsidók is, mert hisz a Bibliában is szó van róla. Mózes II. könyve 1. fejezetének 15. és 16. versében ez áll:

„És szóla Egyiptom királya a héber bábáknak, a kik közül egyiknek Sifra, a másiknak Piá vala neve. És monda: mikoron héber asszonyok körül bábáskodott, nézzetek a szülőszékre: ha fiu azt öljétek meg, ha pedig leány az, hadd éljen.”

Legelterjedtebb volt a XVII. és XVIII. században. Az akkor kiadott szülészeti könyvekben említve van a szülőszék, mint a szülésnek elmaradhatatlan kelléke. Csak egy erdélyi származású orvos munkáját említem, a Szeli Károly által fordított és átdolgozott Magyar Bábamesterség c. könyvet, mely Steidele János bécsi tanár német nyelven kiadott munkája után készült „a felső hatalmasságnak parantsolatjára.”

Ebben ez olvasható:

¹ Forrás: Pataki Jenő: Szülőszék (sella parturientium). = Orvosi Szemle 9 (1936) No. 2. pp. 57–58.

„A'mikor a' Bába valami szülőhöz hivattatik; következő szerszámokat vigyen-el magával; mellyek mind a' természetnek rendje szerint, mind az ellen-való szülésekben szükségesek.

Elsőben: Egy szülő-széket szíjjakból való hevederekkel, hogy a' szülő a' fájdalmakon kívüll-is, mellyek gyakran sok ideig szűnnek meg-megy, félig feküve rajta nyughassék.”

Ebből látszik, hogy a szülészék a bába felszereléséhez tartozott s azt minden esetben magával hurcolta. Nagyúri házakban persze beszerezték a kizárólag maguk használatára szolgáló családi szülészéket.

A XVIII. század végén már emelkedtek hangok ellene, kezdték hátrányait emlegetni. Benkő Sámuel Borsod vármegye erdélyi születésű tudós főorvosa, W. Grant angolból magyarba fordított és átdolgozott könyvében, a jegyzetben – melyben saját véleményét rögzíti le – azt írja: „A mi szülészékeink-is olly bárdolatlanok, hogy nehéz azt meg-határozni, ha vallyon a' szülést hátrálják-é vagy előmozddítják. Láttam nem egyszer, hogy a' szülést az ágyban vitte véghez.”

Horn bécsi professzor erősen kikel a szülészék ellen, mely némely szülőnőre nézve elijesztő, kényelmetlen, fárasztó. Amellett sok bajt okozhat, meghűlést, a méh előesését, gátrepedést, vérzést stb. Ezért aztán sokkal okosabb a szülészék használatára szót sem vesztegetni s rábeszélni a szülőnőt, hogy szülését egy jól elkészített ágyban végezze.

Körülbelül az 1830-as évek óta a szülészéket egyáltalában nem használják. Így nem csoda tehát, ha olyan nehezen juthatni hozzá. Ahol volt, kidobták, esetleg közönséges székké átalakították, vagy felégették. Felismerni a történeti becset s megmenteni az emlékeket, oda érzék kell. Erdélyben egyről tudok. Egyik szomszéd megyénk egy főúri kastélyában, de minden igyekezetem dacára sem tudtam fényképéhez jutni. Sőt többszöri kérő levelemre még választ sem kaptam. (...)

Pataki Sámuel (secundus) instructiója gyermekágyas nő részére²

Ha a XVIII. század végén, a XIX. elején is, egy gyermekágyas nőnél a szülés után pár nappal láz lépett fel, azonnal a tejláznak (febris lactea) tulajdonították. Nem tartották súlyos bajnak, de azért nagy gondot fordítottak rá, mert elhanyagolás esetén nagy és sokáig tartó betegségek származhatnak belőle. A szülés után harmad vagy negyed napon, ritkán későbbre, jó a gyermekágyas nőre kisebb-nagyobb fokú „fázlalás”, mely forrósággal váltakozik. Ezt hívják „tej hideg”-nek avagy „tej-fázás”-nak. Így írja le Lange Márton barcasági főorvos 1791-ben megjelent könyvében. Zsoldos János Veszprém megye főorvosa szerint néha négy-öt napig is eltarthat, de legtöbbször 20–30 óra alatt vége van a „tej vagy tsetshideg”-nek, mint ahogy ő nevezi.

A tejláznak, mint betegségnek létezését többen tagadták s a fellépő láznak okát másutt keresték. Jörg például elveti a tejláz elnevezését s a jelentkező lázat az emlők vagy a bimbók gyulladásából magyarázza. Abban mind megegyeznek, hogy nem minden gyermekágyasnál fordul elő s a többször szülőknél éppen ritkábban.

Siebold hosszasan foglalkozik a tejlázzal, mint önálló betegséggel s Jörggel vitatkozik. Szerinte már a terhesség idejében a 7–8. hónapban az emlőkben képződik tej és ez szúrást és feszülést okoz, mi lázzal és rázóhideggel jár. A valódi tejképződés a szülés után áll be, mikor az életerő és termelési tevékenység a méhről az emlőkre megy át. Ez a pillanat többnyire lázat, az ún. tejlázat okozza.

Ma már tudjuk, hogy tejláz nincs, bár a nem szakértő közönség között ma is sokan hisznek benne.

Az alább közölt instrukció írója is – Pataki Sámuel (secundus) kolozsvári orvos – mindjárt a tejlázra gondolt, mikor láz jelentkezése miatt hozzá fordultak s véleményt és tanácsot kértek. Ámde minden lehetőségre gondolt s egész kis patikát küldött ki betegének, bizonyára valamelyik Teleki grófnőnek.

Az instrukció sem a beteget, sem az évet nem említi, de minden bizonnyal a XVIII. század utolsó éveinek valamelyikében íródott. Az instrukció így szól:

PRO MEMORIA

1. Micsoda állapotban leszen a Mélt. Grófné ő Nagysága mikor ezen írás oda érkezik, nem tudhatom, azért nem írhatom bizonyosan mit cselekedjék, ezért különböző casusokat kell feltennem.

2. Azt gondolom csak tej hideglelés lesz az (febris lactea) mely akkor érte ő Nagyságát, mert az harmad s negyed nap szokott jönni. Ha a' volt, az addig elmúlik – míg ez oda érkezik. Ha pedig addig is tartana, semmi rossz symptomák nem jönnének hozzá, csak a meleg, úgy annak csak antispasmodicus por kell, napjában három s négy dosis, egy kevés borza virág theával, hogy gyengén izzadjon ő Nagysága. Amellett ha a gyomra nem szabadon járna klistért kell adni, lesznek füveg a' végre, melyből lehet főzni és lenmag olajat tenni hozzá két jó kalányit, vagy pedig Arcanum duplicatumot kell venni napjába háromszor reggel, dél felé, este felé, egy-egy dosist. Ha a két első dosis operál el-maradhat a harmadik.

3. Ha a belekbe bujdosó fájdalom volna, mely innen amoda menyen, kivált ha egyszersmind tapasztaltatnék, hogy a teje elegendőleg nem gyűlt meg, vagy hirtelen visszatért, úgy is arcanum duplicatumot kell venni, nem csak egy nap, hanem második, harmadik nap is.

² Forrás: Pataki Jenő: Instrukcio gyermekágyas nő részére. = Orvosi Szemle 7 (1934) No. 8. pp. 257–258.

4. Ha nagyocská és hosszas forrósága lenne, vagy megszűnés nélkül való, Mixturát kell készíteni, árpa vizet vévén egy fertálynyit, a Mixturába való sóból egy dosist bele kell tenni és az althaeae syrupból négy kalányit, ebből osztán minden két órába vegyen két kalánnal. Ha elfogy, lehet mást is készíteni.

5. Ha intermittens hideg lészen, az az, melynek köz ideje vagy on a' hidegtől és forróságtól üres, akkor chinával kell ő Nagyságát éltetni. De előbb jó lenne egy laxanst venni, csak gyengét, mely a tisztulását fel ne akassza. Lészen Spec. pro Aqua laxativa Wiennensis, melyből egy dosist meg kell főzni egy fertály vízbe jól ruhán által szűrven, az arcanum duplicatumból kell tenni belé három dosist, valamivel megédesíteni, ha szereti úgy inkább. Althaeae, Cort. Aurantiorumot vagy laxas syrupot két asztali kalánnal tévén belé. Ha a' nélkül inkább meg-issza, el-maradhat. Ebből vegyen először négy kalányit, azután minden félóraba két kalányit, amíg laxálni kezdi, akkor félbe kell hagyni és másnap kezdhet a chinához.

6. Vagy on porul skatulyába és vastagabb por dosisokba főzni valók. Ebből Mixturát lehet így csinálni. Egy dosist ebből, fél ejtel vízbe meg kell főzni, míg félig le-apad, vagy valamivel alább. Ezt lehet megtudni, mert a csuporba bele tévén a' port, egy fertálynyi vizet kell reá töltöni, meg kell jegyezni, meddig ér az a' fazékba, azután ismét egy fertály vizet töltvén, főzni kell míg a jegyig le-apad, vagy kevéssel alább. Akkor hűlvén egy kevéssé, hogy lehessen véle bánni, által kell szűrni ruhán és a levébe egy dosis Extractum Cort. Peruvianit kell elegyíteni, az az, a' mi egy papirosba, vagy csuporkába lészen, a' mint a Patikarius fogja tenni. Ezt pedig findsiába azon lével lassanként kell fel-törni. Azután négy kalán syrupot, Corticum Auantiorum, vagy ha köhögne is, Syrupum Althaeae. Ezeket jól össze rázván, kész lesz a jó Mixtura. Ebből minden két órában két kalánnal kell venni az üveget fel-rázva, a hidegleléstől üres órákba. Ha pedig csak egy néhány óra ez a köz idő, úgy minden órába kell venni.

7. Ha pedig a dolog nem olyan siető, az az, nem nagyok a paroxismusok, sok a köz idő, jó volna, vagy két nap, a' laxálás után digestivus porokat venni, minden négy órába egyet vízbe. Vagy pedig a chinás Mixturával együtt, minden negyedik órába, más órákon, csak a chinás Mixturát egyedül. Ha el nem csapná a gyomrát, jó lenne, mind a 12 dosis így el-költeni.

8. Ezeket continuálni kell, ismét más Mixturát csinálván mindenkör, ha elfogy, háromszor lehet csinálni extractummal. Ha pedig ez a Mixtura, nem annyira használna, a skatulyába való china port kell elé venni, abból a mennyit egy tetés kávékalánnal fel lehet méríteni, annyit kell bé venni vízbe vagy ostyába, annyiszor mint feljebb íram a Mixturáról.

9. Theának való Species is lészen, nem árt abból gyakran innya ha köhögés is lenne.

10. Tej apasztó flastromot is küldök, akár jó apasztani, akár ha meg-kövesednék a melle ő Nagyságának, lehet reá tenni.

11. A kisednek laxans Syrupot, széltől való kenő olajat, hintő port küldök. Egy scatulya savanyúság ellen való port is, melyből a gyermeknek is lehet adni egy jó késhegnyit, napjába háromszor, ha zöldest, túróst menyen a gyomra, a Dajkának is, egy tetés kávékalányit vízbe napjába annyiszor.

12. Hánytató vizet is küldök, hogy legyen, ha kívántatnék hirtelen, két gran Tartarus emeticus van benne.

13. Rágás ellen való Mixturát is küldök ha szükség lesz reá. Minden fertály órába egy kalánnal kell venni belőle míg el-múlik a rágás, az üveget pedig fel kell rázni. Erre valami Decoctumot is szoktam itatni, melyet nem küldhettem, nagy üveg lévén az, hanem főzzenek zabot és árpát meg-szemelve s mosva mindenikből egy maroknyit egy ejtel vízbe, egy kevés bort kell osztán hozzá töltöni, mint egy negyed részét, s abból lehet osztán a Mixturára innija egy findsiával. De ha tetszik, el is maradhat.

A szemészet történetéből

Molnár Jánosról, a kolozsvári orvos-sebészi tanintézet szemorvos professzoráról³

A szembetegségek gyógyítása itt nálunk, bércei kis hazánkban elég mostoha bánásmódban részesült a XVIII. században. Orvosaink nem foglalkoztak azzal behatóbban, csak mellékfoglalkozás gyanánt gyakorolták a sebészek. Így aztán természetesen a kuruzslás aratott a szemgyógyítás hálás terén. A század vége felé mégis történt gondoskodás a hatóság részéről. Ugyanis a kormány országos szemorvosokat nevezett ki egy-egy nagyobb városba, mint a szászok és székelyek fővárosába, kik kötelesek voltak a közönség rendelkezésére állani s a szegényeket ingyen gyógykezeltetni. Ezeket a szemorvosokat a székhelyükön keresték fel a betegek, de körútra is mentek s pár hetet töltöttek – amint a szükség magával hozta – egyes vidéki központon, gyógyítván a vidék betegeit.

Ilyen országos szemorvos volt Molnár János a szász fővárosban.

Molnár Jánost családi néven eredetileg Ioan Piuariunak nevezték. A szász földön egy kis faluban született 1741-ben, hol hasonló nevű apja lelkész volt. Tanulmányait Bécsben végezte s megszerezte a „magister chirurgiæ” címet. 30 éves korában kineveztetett országos főorvossá a szász központba. Tudományosan képzett szemorvos volt, ügyes és szerencsés műtő, lelkiismeretes orvos s hozzá véve megnyerő kedvező egyéni tulajdonságait, mindezen körülmények csakhamar megszerezték számára a jó hírnevet és közbecsülést.

A kinevezés alkalmával nevét megmagyarosította – valószínűleg célszerűségi szempontból –, de azért román nemzeti érzésén csorba nem esett.

Hogy milyen nagyhírű szemorvos volt, kitűnik abból, hogy sokfelé elhívták szürkehályog operálása végett. Tudott dolog, hogy Bécsbe is felhívták: egy gróf Gourcy Péter nevű magas rangú katona kérette fel magához 1786-ban. Molnár fel is utazott s szerencsésen megmentette hályogjától a gróf szemét.

1791-ben kinevezték a Lyceum Regium Academicum Claudiopolitanum szemészeti tanszékére. A Gubernium hivatalos leiratban tudatta a törvényhatóságokkal a kinevezést s e leirattól kitetszik, hogy a felsőbbség milyen fontosnak tartotta a szembetegségek gyógyítását s gondoskodott, hogy azt a néppel érintkező seborvosok kötelezőleg elsajátíthassák. (...)

³ Forrás: Pataki Jenő: Egy leirat a szemorvoslásról 1791-ből. = Orvosi Szemle 9 (1936) No. 8. pp. 373–374. (Részlet)

Fabini János Teofil nemzetközi hírű tudós, rövid ideig Medgyes szemorvosa⁴

Fabini János Teofil, a későbbi kir. tanácsos, egyetemi tanár Hasságon, Medgyes-széken született, 1791. július 5-én. Atyja, Fabini Márton ev. lelkész korán elhunyt (1802), s fiait az özvegy édesanyja s anyai nagybátyjuk, Schmidt János medgyesi lelkész részesítették gondos nevelésben. A két fiú, Frigyes és János az orvosi pályára ment, József mint medgyesi lelkész működött.

János iskoláit Medgyesén és a kolozsvári líceumban végezván Bécsbe ment, s beiratkozott 1810-ben az egyetem orvosi szakára, ahol 1816. május 11-én orvostudorrá avatták. Már előzőleg az 1815. év folyamán mint másodorvos működött a bécsi közkórházban, s G. J. Beer – Bécs híres szemorvosa, később az egyetem szemészeti-tanára – mellett a szemészetben képezte ki magát, s 1816. június 2-án szemorvossá avatták. Ez év október havában visszatért Medgyesre, de nem sokáig maradt itt, mert már 1817. június 2-án meghívták a pesti egyetem szemészeti tanszékére. Így lett ő a szemészet első rendes tanára, egészen fiatalon, alig 26 éves korában, 400 ffrt fizetéssel.

A szemészet az egyetemen eddig csak mellékes tantárgy volt, egybekötve a sebészettel – Stáhly György halála után – ugyan külön tanszéket kapott, de ekkor meg az országos szemészorvosi állással egyesítették. Fabini tanársága idején az országos szemészorvosi állást különválasztották, bár ő arra törekedett, hogy ezentúl is egy kézben tartassék. Nem hallgathatjuk el, hogy a szemészetnek Magyarország emelt legelőször rendes tanszéket, megelőzve ezzel a Nyugat egyetemeit.

Fabini mestere, Beer – bár 1812 óta mint a szemészet rendkívüli tanára működött a bécsi egyetemen – csak 1818-ban neveztetett ki rendes tanárrá, s Németországban csak 1873-ban, Franciaországban 1879-ben kapott a szemészet külön, rendes tanszéket. Fabini kineveztetése után egész munkaerejét szakmájának szentelte, célul kitűzván maga elé, hogy tanítványait alaposan és ésszerű tudományra oktassa.

Már székfoglaló beszédében, amit 1817. június 27-én tartott, hangsúlyozta ezt, mint azon megállapítást, hogy a szemészet benső összefüggésben van az összes orvostudománnyal. A szemészet oktatása érdekében külön felterjesztést intézett, s ebben két javaslattal állott elő. Az első arra vonatkozott, hogy a szemészetet ne az alacsonyabb előképzettségű sebészeknek, hanem az orvosoknak tanítsák, a második, hogy az orvosnövendékek két éven át tanulják, a III. évesek elméletileg, a IV. évesek gyakorlatilag. Jellemző kora felfogására, hogy a latin nyelvű előadások mellett tört lándzsát, mert – úgymond – ezt kívánja a tudomány és az egyetem tekintélye.

Irodalmi működése kizárólag a szemészet terére szorítkozott. Cikkei főleg az Orvosi Társaságban jelentek meg, de írogatott német szakfolyóiratokban is, s munkatársa volt a *Medizinische Jahrbücher*nek. Tudori értekezésén kívül különösen kiemelkedő szemészeti tankönyve, mely először 1823-ban, 1831-ben második kiadásban is megjelent. Magyarra Vajnocz János fordította. E műve olasz, német, hollandus és angol nyelven is megjelent s a páviai és utrechti egyetemeken tankönyvvül használták.

Szemorvosi és tanári működése jutalmául kitüntetések is érték. 1840-ben nemességet kapott. 1846-ban kir. tanácsos és Pest megye táblabírája lett. Tagja volt a bécsi orvosi fakultásnak s több tudós társaságnak.

1847. november 30-án hunyt el Pesten.

⁴ Forrás: Pataki Jenő: Fabini János Teofil. = Orvosi Szemle 3 (1930) No. 9. p. 340.

A hasonszervi gyógymód hívei

A homeopatha Körösi Szóts Sámuel⁵

A homeopathia Magyarországon a reformkorban kezdett elterjedni s első magyar apostola Bakody József volt, 1826 óta először Győrött, azután Pesten. Tehát Hahnemann fellépése (1810) után 16 évvel. Más országokban gyorsabban terjedt s szerzett magának sok hívót, de sok ellenséget is.

Erre mutat Kolozsvár város 1820-i jegyzőkönyvében talált erre vonatkozó adat, mely szerint „a Főkormányshéki Tanács I. 10. 265. sz. a. a Physicusoknak tudtára adatni rendeli, hogy Ő Felsége szorosan megtiltotta, hogy az orvoslás módja a szerint a hogy azt Lipsai Doctor Hahnemann tanítja az Emberek orvoslására bé ne vétessék”. A tilalom, mely valószínűleg a bécsi orvosok befolyására hozatott, 1837-ig állott fenn, mert az ez évi városi jegyzőkönyvben úgy találjuk, hogy a Főkormányshéki Tanács május 12-én kelt 4594. sz. leiratban értesíti a várost, hogy „most 1837. ápr. 5. 1503. udvari sz. a. Ő Felsége a homeopathica orvoslás módját kegyelmesen megengedni méltóztatott”.

Valószínű, hogy nem sok foganatja volt az 1820. évi felséges tilalomnak, mert hisz Bakody után csakhamar megsokasodtak a homeopathia követői s vele egy időben működtek Almási Balogh Pál, Kovács Pál, Hausmann Ferenc, Moscovitz Móric, Argenti Döme hírneves homeopathikus magyar orvosok. A közönségnél is nagyon terjedt az új gyógymód, főleg az arisztokrácia körében, mint minden új tan, mely a gyógyászat terén felbukkan, különösen ha az eredményeket tud felmutatni. Pedig a homeopathiával – köztudott – nem mintha betegségeket lehetne gyógyítani, de azáltal, hogy az akkor divott heroikus gyógykezelés (hashajtás, hánytatás, köpölyözés, érvágás) alól a beteg elvonatott, s azok az önkéntes gyógyulást nem zavarták. Emellett a szuggesszió is szerepelt. Erdélyben szintén akadtak hívei. Szóts Sámuel, a deési kórház volt igazgatóját ismertük, mint az új tan követőjét, de bizonyára voltak többen is.

*

Megyei és kórházi főorvos, háromszéki székely szülők gyermeke, 1797-ben született Kézdivásárhelyen. Bécsben tanulta az orvosi tudományokat, s diplomáját is itt szerezte 1829-ben. A 1830-as évek elején került Deésre s már 1837-ben megyei főorvosnak neveztetett ki, mely tisztét 1847-ig viselte. Az 1850-es években mint kerületi főorvos működött, s csak 1861-ben nyerte vissza megyei főorvosi címét és hatáskörét. Ebben az állásában egy nagyobb, a közszükségletnek megfelelő kórház létesítésén fáradozott. Azelőtt csak egy ún. „szükségkórház” volt, melyben Szóts mint főorvos és Tokai Pál sebész végezték az orvosi teendőket 12 éven át, teljesen díjtalanul. Az új kórház 1862. május 19-én adatott át a közforgalomnak, s kórházi igazgató-főorvosnak Szótsöt választották meg 300 frt évi fizetéssel.

Szóts homeopatha volt, s amellet sajátos módszerével gyógyította betegeit. A gyógyszertárat nemigen vette igénybe. Orvosságaihoz a deési Rózsahegyen egy szolgálval szedette össze a gyógynövényeket. Mint homeopatha a főrangúaknak orvosa volt, de a szegény házak betegeit is szívesen látogatta. Wesselényi, mikor látóképessége kezdett

⁵ Forrás: Pataki Jenő: A homeopathia. = Erdélyi Orvosi Lap 6 (1925) No. 12. pp. 145. + Pataki Jenő: Körösi Szóts Sámuel. = Orvosi Szemle 6 (1931) No. 4. p. 140.

csökkenni, Szótshöz fordult orvosi tanácsért s azt írja Deák Ferencnek: „képzelted, hogy allopatha kezére nem adtam magamat”.

Mint orvos, nagy hírnévre tett szert egész Szolnok-Doboka megyében, s a társadalmi téren ifjú kora óta kifejtett buzgó munkásságával megnyerte az egész megye és Deés város tiszteletét és becsülését. Már 1837-ben a Deési Magyar Kaszinó, akkor Társalkodási Egylet létesítése s hajlékának felépítése érdekében Ungvári Györggyel nagy tevékenységet fejtett ki. A kaszinó berendezését s könyvtárát együtt intézték és szerezték be. Innen indult ki a deési kisdédóvoda ügye, 1843-tól 1847-ben való megnyitásáig. Nagy esemény volt ez akkor. Vagyongyűjtő bizottságának Szóts volt a lelke: 500 frt-ról számolt be. Az volt a céljuk, hogy ez legyen a megyében felállítandó óvodák fő képző-intézete. Itt képeztessenek az óvók. A ref. elemi fiú- és különösen a leányiskolának is buzgó támogatója volt, sőt ez utóbbinak megteremtője. Szóts lelkes híve volt a leányok oktatásának, ami 1863-ig el volt hanyagolva. Mellékes dolognak tartották a leányok taníttatását, nevelésére nem sokat adtak s ő élére állott egy mozgalomnak, mely a leányok tanításának ügyét volt hivatva előbbre vinni, mert – úgymond – a nők nagy befolyással vannak a társadalmi és a házi élet erkölcsös nemesítésére, hogy minden ábrándozástól mentes jó erkölcsök honosodjanak meg, mert ez a családi élet alapja. Azon buzgólkodott, hogy a leányok taníttatását elhanyagolt állapotából kiemelje, hogy ne csak a kántor tanítsa őket. Gyűjtést eszközölt, melynek 1777 frt-nyi eredménye lehetővé tette egy tanítónő alkalmazását.

Mint a vármegyei népnevelési bizottság tagjának, nagy része van abban, hogy Deésen egy polgári fiú- és felsőbb leányiskola létesült.

Akaratereje rendkívül nagy volt. Gégebajával Berlinbe utazott, miután már itthon mindent megpróbált. A berlini specialista orvos-tanár rendelete a következő volt: vegyen egy palatáblát s közölni valóját kizárólag csak arra írja fel, egy évig egy szót se szóljon. Szóts megtette, s gégebaja gyógyult. Egyszer lábtörést szenvedett és segédorvosa gipszkötést akart rátenni. Szóts nem engedte. Ez csak arra való – úgymond –, hogy a lábam hat hétig nyugalomban legyen. Nos hát, én hat hétig nem fogom a lábam megmozdítani. S úgy is történt.

1876 őszén nyugalomba vonult. Már előbb megkapta a királyi tanácsosi címet.

A 'Szolnok-Doboka'-nak munkatársa volt, többnyire földrajzi fordításokat közölt benne. Tudori értekezésén kívül más műve nyomtatásban nem jelent meg. Írt egy 'Magyar nyelvtan'-t és egy 'Földrajz'-ot, ezek kéziratban maradtak hátra.

Bécsből nősült, neje nem vett részt a deési társaséletben. Két fia s egy leánya volt. Nagyobbik fiának, Adolfnak egy cigánynő megjósolta, hogy dicsőségének tetőpontján fog hirtelen meghalni. A jóslat beteljesült. Mint az 1848/49-es XI. zászlóaljnak tüzer-őrmestere a híres piski csatában esett el. Társai kardheggyel ásott sírba temették. Másik fia kis állami hivatalnok volt, atyjával meg hasonlott, gúnyolta, hogy ifjúkori betegségéből nem tudta kigyógyítani. Ez sok fájdalmat okozott neki. Matild leánya az arisztokratából kereskedővé lett Naláczi Farkashoz ment férjhez.

Szóts nagy kort ért meg: 1886-ban, 89 éves korában hunyt el Deésen.

A nemi betegségek elleni küzdelem történetéből

Adatok a prostitúció történetéhez Kolozsvárt⁶

A prostitúciót szabályozó és ellenőrző rendszabályokkal s intézkedésekkel csak az újabb időben találkozunk, s ha jegyzőkönyveinkben van is róla említés, csak a közérkölc szempontjából foglalkoztak vele a városi tanács és közgyűlés urai. A hozott intézkedések és rendszabályok – nemcsak nálunk, de mindenütt – a prostitúció elnyomását s kiirtását célozták, s csak a XIX. század elején találunk a prostitúció által okozott veszedelmek elhárítását célzó intézkedéseket. Prostitúció mindig volt és mindig lesz, s annak kiirtására vagy elnyomására törekedni hiába való fáradság s meddő iparkodás.

Kétségtelen, hogy a morális szempontok is szem előtt tartandók s az ez irányban tett intézkedéseket napjainkban is jogosultaknak tartjuk. A múlt századokban a társadalmi erkölcsök feletti örködés sokkal szigorúbb volt. Minden, a prostitúcióval kapcsolatos rendszabály csak az erkölcs védelmét célozta, nem ismertetvén el a prostitúció létezésének jogosultságát. A prostitúciót – mint társadalmi fekélyt – ki akarták irtani. Tehát tűzzel, vassal üldözték s a prostituáltakat szigorúan büntették. A büntetés az illető prostituált megszégyenítését célozta s elrettentő példának állították a nyilvánosság elé.

Egynéhány ilyen, a prostitúció kiirtását célzó rendeletet találunk Kolozsvár jegyzőkönyveiben. Ilyen pl. már az 1579. január 12-i közgyűlési végzés, melyben a száz-férfiak kimondották, hogy „...rosszféle személyeket senki házába be ne fogadjon 10 for. büntetés alatt”; Az 1585. január 15-i községi végzés pedig így szól: „Azon leányok pedig, a kik csak maguk szennyezésében laknak valaki házábanál, vitéssenek kalitkába, s ott tartassanak harmadnapig, akkor a cigányok kísérik ki a kapun. Az ily személyeket két poroszló keresse fel, valahol megtalálja...”

Az azutáni századokban netalán hozott rendszabályokat nem tudjuk követni, azoknak nyomaira nem bukkantunk. Bizonyos, hogy az irányban változás nem állott be, s ugyanazon felfogás szülte rendeletekkel – a prostituáltak kikergetésével – akartak a bujakóros betegségek terjedésének gátat vetni. Ámde a szifilisz terjedt úgy Kolozsvárt, mint a vidéken. Így volt ez a XIX. század küszöbén is, mikor is a Felsőékes Kir. Főigazgató Tanács a szifiliszről s gyógyításáról egy tájékoztató munka megírását rendelte el, s ezzel Szöts András Erdélyország főorvosa s Eckstein János, a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézetben a bonctan-, sebészeti- és szülészet tanára bízták meg. A szerzők művüket, mely 'A venusi szerelem nyavajának rövid leírása' címmel 1803-ban jelent meg Kolozsvárt, két darabra osztották. Egyik a köznépek oktatására szolgált „mivel Erdélyben – mint az előljáró beszédben írják – a' köznép között nagyon elterjedett a' Frantz Nyavalya”, a másik a orvosoknak „oktatását és vezérlését” célozta. A könyvből több példány bocsátott a város rendelkezésére, melyből egy az archívumban helyeztetett el, a többi kiosztatott a orvosok között.

A tanácsnak állandóan gondot okozott a prostitúció kérdése, a katonaság is sokat zaklatta őket, mert a katonaság között nagyon terjedt a szifilisz. Nagy buzgalommal újra meg újra kezdte irtani a prostituáltakat, mivelhogy „a városon az erkölcstelen és feslett életű alávaló személyek nagyon megsaporodtak”. A rendőrség elfogatta őket, megverette, hajukat levágatta s a hóhér által kikísértette a városból. Miután azonban az ilyen szigorú eljárás sem használt, 1804. május 16-án a városi tanács azt határozta, hogy miután félő, hogy ezek a

⁶ Forrás: Pataki Jenő: Adatok a prostitúció történetéhez Kolozsvárt. = Erdélyi Orvosi Lap 6 (1925) No. 15–16. pp. 168–172.

személyek úgy a katonaságot, mint a publikumot buja és szerelem nyavalyával eltöltik, fogassanak egy szekérbe, a fejükre tegyenek tollukoszorút s a hóhér úgy kísérje ki őket a városból. A kir. ig. főtanács nem hagyta jóvá a tanács határozatát, hanem azt parancsolja, hogy méltó testi büntetéssel büntessék s a városból csapattassanak ki. Ha pedig visszakerülnének, a korbácsütések mindannyiszor megkétszereztesse nek.

Évről évre meghagyatik a politiae directornak, hogy ezek a „feslett erkölcsű és zabolátlan szerelemnek fiai és leányai minden részrehajlás nélkül elfogattassanak s érdemlett büntetés alá vetessenek”. A jegyzőkönyv ezeket a személyeket a törvényes házasságnak gátoló konkolyainak nevezi. 1809-ben már arról is gondoskodtak, hogy a betegek a physikus által megvizsgáltassanak és gyógyíttassanak. Barra István városi physikus félékenként jelentést is tesz a tanácsnak, s kimutatja a felgyógyultakat, mit az Ig. Tanács meglelégedéssel vesz tudomásul.

1819-ben összeírják a feslett erkölcsű és gyanús személyeket, ezeket aztán a tanács osztályozza s aszerint intézkedik felettük. Egy részüket a városról kiutasítja, némelyeket szolgálatba állít, másokat meg a rendőrség fenyítéke alá tartozandók rubrikájába soroz. Minden fertályba rendelet megy, hogy „rossz erkölcsű és czégéres vétkeket követő fejr népeknek, tolvajoknak, uratlan s dologtalan czellengő személyeknek szállást adni senki ne merészeljen, mert a magok sorsok és állapotjukhoz képest vagy 12 for. vagy pedig 24 pálcza ütésekkel fognak büntettetni”.

A gubernátor nagyobb részt helyben hagyja a tanács határozatát, de minthogy egy gazdától sem lehet kívánni, hogy ilyen személyeket szolgálatába fogadjon, szívére köti a tanácsnak, hogy már valahára egy „fenyíték és dolgoztatóház”-at építtessen.

1825-ben a Gubernium sürgetésére a tanács elrendelte, hogy a politiae director a bujakóros betegeket fogassa be s a középkapui strázsaházban helyezze el, hol a város chirurgusa és bábája gyógykezeljék addig is, míg külön ispotályok építtetnének s gyógyításukra újabb norma szabattatnék. A Gubernium parancsolja, hogy a városi physikus és chirurgus minden igyekezetüket fordítsák arra, hogy ezt a nyavalyát a városból kiirtsák.

Az első praeventív intézkedést 1827-ben találjuk, midőn a főkormányshék elrendeli, hogy a szabadságolt és obsitos katonák, mikor hazajönnek, vizitáltassanak meg. A további intézkedésekből már-már kitűnik, hogy a bujakór terjedésének okait kezdi kutatni, miáltal kezdenek a bujakór terjedése meggátlásának egyedül helyes útjához közeledni. Az 1829. évi augusztus 18-i jegyzőkönyvben az áll, hogy Brassóban sok leány szolgál Csíkból, Gyergyóból, Háromszékből, s az ottan tartózkodó boérok által eltöltetnek nyavalyákkal, gazdájuk ekkor elkergeti, hazatérven férjhez mennek s erőtlen nyavalyás magzatokat hoznak a világra s ezért a főkormányshék parancsolja, hogy senki addig leányt fel ne fogadjon, míg bizonyítványt nem hoz hazulról szülőhelyéről, koráról, vallásáról és erkölcséről. Nyavalyával eltelt cselédjét senki el ne merje kergetni, hanem előbb gyógyíttassa ki, illetve a politiae direktornak jelentse fel s az kigyógyíttatja. Szolgálni mindenki csak felse rdült leányát küldje. Hitetlenül élők s nős paráznákkal a már kiadott rendelet szerint kell eljárni.

A bujakór nemcsak Erdélyben, hanem az egész országban mindenütt el volt harapódzva, s terjedésének meggátlása nagy gondot okozott a kormánynak. A kormány azonban mégsem gondoskodott kórházról, mely kizárólag a bujakórosok részére volna fenntartva, vagy legalább egy osztályról, ahová őket elhelyezni lehetne. Sőt Kolozsvár tanácsának azt a kérését, hogy a bujasenyvesek a Karolina kórházba felvétessenek, elutasította. A város ugyanis a betegeket eddig az „Egyesség”-nevű fogadóban egy evégre kifogadott szobában helyezte el, de a fogadó 1836-ban nem akarta tovább a szobát ilyen célra átadni. Más helyiségről kellett tehát gondoskodni. A politiae direktor kijelentette, hogy ő addig a bujakórosokat és gyanúsokat fel nem kutatja, amíg helyiségről, egy gondviselőről s felszerelésről – legalább 4–5 ágyról, surgyéról, lepedőről, pokrócról – a város nem gondoskodik.

1837. január 27-én a városgazda jelenti, hogy e célra felbérelte Gábor Antal kereskedő házát a középkapun kívül havonkénti 25 frt-ért. Gondviselőnek Balogh Mózes 15 frt havi bér mellett, s a betegek már gyógyíttatnak is ott. Jelenti továbbá, hogy újból egybegyűjtött 42 bujasenyv gyanúja alatt levő személyeket s megvizsgáltatta őket, de azon nyavalyában sínylődőnek egy sem találtatott. Pedig a Hazai Fő Hadi Vezérség július 25-én újra panaszkodik, hogy a városon sok rossz erkölcsű személy szenved bujakórban, de a rendőrség nem ügyel ezekre egy cseppet sem, s ha meg is büntettetnek, gyógyíttatlan bocsáttatnak el. A panasz igaznak bizonyult, mert már szeptemberben a pol. dir. kénytelen volt jelenteni, hogy a gyanúsok megvizsgálásakor 41-et találtak bujasenyveseknek, s ezeknek eltartásáról, s gyógyításáról rendeltetést kér tétetni. Újból a Karolina kórháznál kopogtatott a város, s most azt a választ kapta Győrffi Miklós Exactor mint kórházi direktor és Szabó József h. physikus aláírásával, hogy csak úgy veszik fel a bujakórosokat, ha a város kötelezi magát a normális taxa megfizetésére, mi személyenként egy hónapra 15 v. frt-ot tesz ki. Erre a város kötelezte is magát.

Az 1839. évben a Főkormányszéki tanács újabb rendeletekkel, a tanács újabb tervekkel és indítványokkal boldogította a várost. Előbbi elrendelte a gyanú alá jött személyeknek három hónaponkénti megvizsgálását; a betegeknek találtak gyógyíttatását, miről minden három hónapban jelentés küldessék fel a betegek lajstromával; a betegnek „tisztá személyekkel társalkodások meg ne engedtesen”. A gyógyításra vonatkozólag rendeli, hogy az orvosok takarékosan rendeljenek, különben, azoknak ára az ők nyakukba vettetnek; a rendeléseket egy tiszt aláírja; a szegények gyógyszereit az állam fizeti, akik pedig fizetni tudnak, fizessenek. A tanács erre azt határozta, hogy – miután az aerarium csak a gyógyszer árát fizeti, sem lakást, sem kosztot nem ad – a bujasenyvesek hagyassanak lakásaikon, az orvosnál minden nap jelentkezzenek, az orvosok rendeléseit pedig szorgosan betartsák. Ellen esetben nemcsak bebörtönöztetnek, hanem korbácsolás alá is fognak vettetni. Ennek az intézkedésnek tarthatatlanságát csakhamar belátták s pár hó múltán Ágoston István pol. dir. véleményezi, hogy az infecták ispotályba helyezendők s erre úgy kellene alapot gyűjteni, hogy minden vizsgálatnál „egészséglap”-okat kapjanak s ezért mindenkor 6 kr-t fizessenek. Ebből begyűlne annyi, hogy kórházat lehetne fenntartani. Mert az infecták, ha elzárva nem tartatnak, meg nem gyógyulnak. Elhatározott tehát, hogy kórház állíttassék fel, de minthogy a városban erre alkalmas ház nincs, a Torda-kapun levő, vagy a Redutnak Kismester-utca felőli részén levő ház alakíttassék át e célra. A Főkormányszék nem hagyta jóvá a 6 kr. szedését, sem a kijelölt házakat a tanintézetek közelsége miatt, hanem utasította a tanácsot, hogy a külvárosban keressen alkalmas házat. Végre találtak Hidelvén, a Bartók házat, amelynek kisebbik szobájában lakhatik a gondviselő, a nagyobbikban a betegek gyógyíttathatnak. Tíz ágy s ugyanannyi szalmazsák beszerzendő.

Ezzel egyidejűleg több rendbeli panasz érkezett a tanácshoz a Közép-utcai kapitány, notárius, subscribált arbirterek, a fertály előljárói s ott lakó polgárok részéről, hogy amennyire örvendettek a kaszárnya felépítésének, épp oly nagy aggodalommal látják a katonákkal fajtalan életet élő gyanús személyek elszaporodását. Mert úgy a magyar birtokos gazdák, mint az új parasztok (cigányok) házaikat oly nagy áron adják ki ezeknek az erkölcstelen személyeknek, hogy szegény sorsú becsületes emberek emiatt őket ki nem kerülhetik. Rendeltetést kérnek, hogy senki a házat ilyeneknek ki ne adja.

Ágoston pol. dir. – kinek a panasz nyomozás és megvizsgálás végett-kiadatott – december 30-án véleményes jelentést tett ez ügyben a tanácsnak. Ebben először is megállapítja, hogy a városban a lakosság számához arányítva tényleg igen sok az erkölcstelen életet folytató személyek száma. Másodszor ennek az elszaporodásnak okaival foglalkozik. Végül az eddigi intézkedések hiányait s hiábavalóságát fejtegeti.

A prostituáltak elszaporodásának három okát látja: 1. hogy némely szülő behunyt szemmel nézi gyermeke fajtalanságát, sőt maguk nyújtanak alkalmat rá. A mostan folyamatban levő

vizsgálatok folytán pedig azon hiedelemben vannak, hogy szabad nekik ilyen életmódot folytatniuk. 2. A másik ok, hogy a mindenünnen idevetődött s itt magukat megvont bábaasszonyok (kikre itt nincs szükség s el kellene kergetni már csak azért is, mert maguk is k...k), és majdnem mindenik korcsmáros és korcsmárosné az éretlen eszű leányokat szép szóval és ígéretekkel magukhoz csábítják, szállást, kosztot adnak nekik s ezekkel a legistentelenebb kereskedést folytatnak, viszik ide-oda s jól megfizettetik őket s a pénzt jórészt elveszik; ha nincs hová vigyék, otthon használtatják még akkor is, ha infecták s betegségüket nemhogy gyógykezelgetnék, hanem akkor elcsapják. 3. Mert látják, hogy milyen könnyen sokkal több pénzt lehet keresni, a lányok nem akarnak szolgálatba állni, legfeljebb 1–2 hónapig, hanem mindjárt varró s mosólányoknak állanak be s következőleg k...ká változnak át. Ennek gátot kell vetni s személyválogatás nélkül és exemplariter büntetni.

Aztán az eddigi rendeleteket bírálja Ágoston anélkül, hogy valamely konkrét indítvánnyal előállna. A főkörmányszék ig. tanácsának rendelete szerinti „quindenális visitatióval” – úgymond – cél nem éretik el, pedig az a rendelet a moralitás javulását, továbbá a nemi betegségek elharapódzásának meggátolását célozta. Az jelenik meg a felhívásra, aki akar s ha egészséges: cédulát kap, ha beteg: utasítatik, hogy magát gyógykezeltesse. De nincs ellenőrzés, sőt ha a rendőrség utána küld, még azt mondja, hogy nálánál alacsonyabbak sem jelennek meg, ő sem megy. Így a rendőrség csak gúnynak van kitéve. Vizsgálatra 86-an íratlak össze, de azután minden kemény parancsolat dacára 20–25-en jelentek meg s a többiek ezeket kikacagják, cédulás k...knak nevezik. A rendőrség felsőbb parancs nélkül nem járhat el másként, s így ez a 20–25 is elmarad lassanként. Kér intézkedést.

A városi tanács meghányta-vetette a jelentést s véleményét felküldte a Főkörmányszékhez. A tanács véleménye szerint a bábák kiutasítása s a kocsmárosok szigorú ellenőrzése által lehet ugyan javítani a helyzeten s az örömlányok szorgos felügyelete által is némileg, de ez nem elég, számukat nem ellenőrizhetik, hacsak a Hostában valahol egy félreeső helyen egy telek ki nem vétetik s ezeknek házaiban el nem helyezik ezeket a leányokat, hol a quindenális vizitációt megtartják s a betegnek találtak elzártnak, gyógykezelgetnek s azután kiutasítatnak. Ezeknek azonban intertentiójukról kell gondoskodni, lakásukat bútorokkal felszerelni, felügyelőket s kiszolgálókat fogadni és fizetni. A lányoknak minderre nincs pénzük, az allodiális cassát pedig nem lehet megterhelni. Kéri a tanács, hogy a főkörmányszékig. tanács találja meg a módját s rendelésé küldje le. A főkörmányszék le is írta (1840. I. 22.), hogy a városnak jogában áll a városon csellengő s bujálkodó idegen s az ide tóduló bábaasszonyokat, kik fajtalan kereskedést űznek, kiutasítani, bujálkodó nőket tartó kocsmárosokat megbüntetni. Kötelessége is így a bujakór terjedése ellen küzdeni s azt megzabolázni. Érdemleges rendelést azonban nem küldött le. Maradt tehát minden a régiben. Legfeljebb a leányok vizsgálata történik kissé nagyobb szigorúsággal. Erről minden hónapban kétszer tesz jelentést a rendőrségéd. Egyik jelentése szerint 56 nőt vizsgált meg a városi physikus s ezek közül 15-öt talált betegnek. A vizsgálatok a rendőrség hivatalában történnek, de „ez árt a városház és kancellária tekintélyének,” mert – híre menván – más becsületes személy nem akar a maga dolgában a rendőrségre menni. A vizsgálatok így nem is sokat érnek, mert nem gyógyítják magukat. Egy helyiség kellene, ahol gyógykezeltesse. Úgy látszik ebből, hogy a több ízben s különböző helyen berendezett betegszobák csak ideiglenes jellegűek voltak, s amint a beteglétszám megapadt, beszüntették. Különben az egész vizsgálat a pol. direktor szerint nem sokat ér s jobb volna, ha az egész elmaradna, mert ha csak éjjelenként el nem fogatnak a leányok – ami pedig nagyon terhes volna –, alig jelenik meg 10–12. A betegnek meg hiába parancsoltatik meg a maga gyógyíttatása s a maga megtartóztatása, mert egy sem teszi azt, s így ok nélkül való az egész. „Jobb volna, ha az egész vizitációnak vége szakadna.”

Amint az eddigiekből látjuk, a prostitúció és veszedelmes következménye, a bujakór elleni küzdelemben minden eddigi rendelkezés tehetetlennek bizonyult. A prostituáltak

nyilvántartása és ellenőrzése hiányos, felületes s célra nem vezető volt. Épp így a bujakór terjedésének leküzdését célzó intézkedések. Ha a városi tanács netalán feladata magaslatára tudott volna is emelkedni, keze meg volt kötve, nem rendelkezhetett teljhatalmúlag, hanem mindenben Bécsből a Főkormányzószerzéki igazgatótanács jóváhagyását kellett bevévnia s annak parancsa szerint cselekedni. A városnak sem helyi, sem pénzügyi viszonyait nem ismerő felsőbb fórum intézkedései legtöbbször végrehajthatatlanok voltak.

A városi tanács láthatólag bele is unt a sziszifuszi küzdelembe s mentére akarna mindent hagyni, annál is inkább, mert a városnak sok dolgot s költséget okoz. Pedig a bujakór ijesztően terjed nemcsak Kolozsvárt, hanem az ország minden törvényhatóságában s nemcsak a katonák, hanem a földművelők között is. A főkorm. ig. tan. folyton küldi le parancsait, a katonaság panaszkodik s a városi tanács továbbítja az erőtlén intézkedéseket. 1842-ben Csiki Sámuel városi főorvos jelentést tesz, hogy a főkormányserék meghagyta, hogy a bujakórosokat puhatolja ki s gyógyítsa, ámde mutattassék ki neki az illetén örömeányok egybegyűjtésének módja, orvosoltatása helye s hogy a költségeket ki fizeti. Ekkor azonban a város országgyűlésre készült, lakások alig kaphatók, ispotálynak senki sem adja ki a házát, elvenni nem lehet. Tavaszig, az országgyűlés végéig már el kell hagyni, mindenki vigyázzon magára, hogy ilyen nyavalyát ne kapjon, aki pedig benne van, kúráltsassa magát, ahogy lehet. Nem kellett volna kiadni a fenýtékházat; azt pedig Lelkes Paula nevű szabad személynek adta ki a város 30 frt-ért, ő pedig az országgyűlés végeztével valószínűleg el fog menni.

Lelkes Paula a városnak sok bajt okozott. Nem csak maga prostituált, de mint kerítőnő, lányokat is tartott magánál. Emiatt sok panasz érkezett a városhoz. Így Zálya Katalin panaszolt, hogy egy Paula nevű személy magához csalta szolgálatba s hat hétig volt ott, lévén még több lány is nála, tovább nem marad, „ámbar több ízben az ő akarata és kívánsága szerint módot nyújtott neki a pénz keresésére, mit teste borzasztó érzésével kénytelen volt tenni”, visszatartotta pénzét és ládáját. Egy másik panasz szerint Paula szolgálatba csalta Kovács Zsuzsa nevű leányzót s Temesváron 300 frt-ért mint barmot eladta. Lelkes Paulát ezért el is ítélték 3 hónapi fogságra, kétszer egy héten száraz kenyérrel való böjtöléssel. A büntetést azonban felfüggesztették, mert mint nemes embernek, Lelkes Gábor Nyitra vármegyei főszolgabírónak leánya tiltakozott ellene, de a Főkormányserék helyben hagyta az ítéletet. Nemsokára azonban Paula a Szöllős-kert vendéglőjét vette haszonbérbe s mint ilyen folytatja mesterségét.

A bujakóros betegek állandó szaporodása s a bujakór aggasztó terjedése indította Erdélyország akkori főorvosát, Pataki Dánielt arra, hogy az 1844. évi Kolozsvárt megtartott Magyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlésén 20 arany pályadíjat tűzzön ki a bujakórt és gyógykezelést tárgyaló szakmunka megírására.

Még az 1845. évben tett rendőri jelentést tartjuk felemlítendőnek, melyet ama rendeletre adott be az első rendőrbiztos, hogy a bordélyházakból a kéjhölgyek kiűzendők. A bordélyház alatt nem elismert nyilvános bordélyház értendő, mert ilyen még akkor nem engedélyeztetett, hanem egyes kerítőnők lakása, kik minden tilalom dacára, maguknál több leányt tartottak. A rendőrbiztos indítványozza, hogy írjanak át a szomszéd törvényhatóságokhoz, úgymint Nagy-Várad, Nagy-Károly, Arad és Temesvárra (mint ahonnan szoktak leányokat szállítani), hogy a kerítőnőket szólítsák fel, hogy se egyszer, se másszor ide leányokat ne szállítsanak, különben rabkísérő levéllel fognak visszakísértetni. Felsorolja továbbá a jelentés, hogy a városunkban három osztályú kéjhölgyek vannak. U. m. idevalók, aztán idegenek, kik privát szállásukon űzik a mesterségüket s végre olyanok, kik fürdőházakban, kocsmárosoknál, kerítőnőknél, cselédszerzőknél, mosónőknél s más ezekhez hasonlóknál vonják meg magukat. Az idevalókat természetesen nem lehet kiűzni, az idegeneket sem, mert ezeket nem lehet olyan alacsony személyeknek tartani „s azért sem, mert ilyen első osztályba tartozó kéjhölgyeket, ha egészségesek s kereskedésüket cégéresen nem viszik, minden jól rendezett városban, ha nem

is nyilvánosan megengedni, de elnézni szükséges. Hogy miért? Ez bővebb fejtményt nem kíván.”

A tanács helyesnek találta a szomszéd hatóságokhoz való átírást, de az idegen nőket illetőleg – eltérőleg a rendőrség véleményétől – a városról mind kitiltandóknak határozta. A rendőrség tehát összeütközésbe jött a tanáccsal. Újabban jelenti, hogy felhívatta a városon levő összes kerítőnőket, ú. m. Kocsonya igazi néven Győrfi Máriát, Orbán Gottliebne szász bábaasszonyt, Hurka Zsuzsannát, Fakalánné igazi néven Csobor Andrásnét, Winkler Simonnét, Székelynét, Pálfi Rózsit stb. s meghagyta, hogy a kerítéssel hagyjanak fel s 12 firt büntetés terhe alatt maguknál kéjhölgyeket ne tartsanak. Fogamatja azonban ennek semmi sem volt, mert kijátsszák a rendőrséget, ha el is bocsátják, később, mint cselédet, vagy mint lakókat veszik magukhoz, vagy másutt tartják, s mikor szükség van rájuk, hivatják. Mert míg mind el ne fogattatnak, nem lehet végire járni, honnan jöttek? Hová valók? S rendszerint kinél tartózkodnak? Mindezek végrehajtására a rendőrség elégtelen, már azért is, mert a befogattakat – kivált téli időben – nincs hová elhelyezni, orvosi vizsgálatokra nincs alkalmas hely, továbbá a beteg nők befogadására nincs kórház, a Karolina kórház nem veszi fel őket. A tanács mindezeket kedvetlenül tapasztalván, a rendőrséget megrója.

Íme eljutottunk odáig, hogy ha a tanács nem is, de a rendőrség elismerte a prostitúció létezésének jogosultságát s azt elnézendőnek véleményezte. Ettől már csak egy lépés van a prostitúció nyilvános jellegű, rendszeresen ellenőrizett intézményeinek létesítéséhez. Hogy ez mikor állott be, ez idők szerint nem állapíthatjuk meg, mert a további kutatásokat a változott körülmények kettévágták.

Ilanori Sigmund Károly Lajos⁷

A bécsi egyetemen a bőr- és bujakórtan tanára, Segesvárt született 1810. augusztus 27-én. Atyja, Sigmund Mihály előbb szász-dályai, később segesvári ev. lelkész volt. Fiait segesvárt, az evang. főgimnáziumban és Kolozsvárt taníttatta, aztán mindkét fia, József és Károly az orvosi pályára ment. Károly az orvosi tudományokat Bécsben tanulta az orvos-sebészi József-akadémián, és az orvos-sebészi-mesteri fok elnyerése után iratkozott be a pesti egyetemre az orvostudori diploma megnyerése végett. Tény, hogy 1837-ben a pesti egyetem avatta orvostudorrá.

1842. július 26-án a bécsi közkórház egyik osztályára főorvossá nevezték ki, s ezekben az években (1841–43) államköltségen tudományos utazásokat tett Német-, Francia-, Angolországban és Belgiumban. Külföldön is a bőr- és bujabetegségek tanulmányozásával foglalkozott s hazajöve mindjárt ki is nevezték a bécsi egyetemen e szakma tanárává. Ő volt a bécsi egyetem legelső protestáns tanára. Még két ízben tett nagyobb utat, 1849-ben a pestist s a vesztegzárakat tanulmányozta Keleten, 1851-ben pedig Oroszországba, Olaszországba és Amerikába utazott.

Sigmund – Baerensprung – Kaposi Móric, Zeissl és Hebra – kortársaival együtt kutatásaival, észleléseivel s irodalmi munkásságával nagyban hozzájárult a dermatológia fejlődéséhez. Leglelkesebb híve és szószólója volt a dualizmusnak. Szerinte a sánkervírus okozza a lágyfekélyt, melynek a szifiliszhez semmi köze, s ezért jó lenne contagiosus fekélynak nevezni. Zeissl-lel és Hebrával együtt ellene volt a szifilisz korai, ti. az exanthema kitörése előtti kezelésének. 1857-ben harcol azon nem kevés orvos nézete ellen, kik szerint a blenorrhoeánál a nyálkahártya elválasztása a szervezetből káros anyagokat távolít el, miért is nem kell, hogy az megszüntetessék, sőt ellenkezőleg, azt egy ideig fenn kell tartani. Azonban nem minden nézetével és tantételével volt ily szerencsés, voltak olyanok, melyek a dermatológia fejlődése menetén megdöntettek. Így azon téves tan propagálói közé tartozott, kik a száj és nyelv leupoklaciás megbetegedéseit mint azok psoriasisát, ichtyosist írták le, vagy hasonló bőr-megbetegedésekkel identifikálták vagy szifilisszel hozták oki összefüggésbe. Ezekkel a szorosán a szakmájához tartozó kérdésekkel a bécsi és más külföldi, úgyszintén a fővárosi szaklapokban megjelent cikkeiben foglalkozik, melyeknek száma százon felül van.

Megemlíjtük, hogy mint fiatal orvos, 1837-ben németre fordította Pólya Józsefnek 'Observationes de herpete' című munkáját. Klinikáján használt vénymintái Kövér Gábor fordításában magyarul is megjelentek.

Balneológiával is foglalkozott. Orvostudori értekezésén kívül Gleichenberggről jelent meg egy munkája, egy másik 'Südliche klimatische Curorte' címen Velencét, Nizzát, Pisát, Merant s Triestet ismerteti klimatológiai szempontból. Minket különösebben Erdély fürdőit ismertető könyve érdekel: 'Uebersicht der bekanntesten zu Bade- und Trinkcuranstalten benützten Mineralwässer Siebenbürgens', mely 1868-ban újabb átdolgozásban szintén másodszor is megjelent. E munkája bizonyossága hazájához való ragaszkodásának, előszavában Erdélyt „mein treues Vaterland”-nak nevezi. 1866-ban abban a kitüntetésben részesül, hogy ilanori előnévvel nemességet kap. Több osztrák és külföldi rendjel tulajdonosa volt.

1881-ben, 70 éves korában – az osztrák egyetemi törvények szerint – egyetemi tanári állásától meg kellett válnia. Ekkor leányához költözött Páduába, hol 1883. augusztus 1-jén hunyt el.

⁷ Forrás: Pataki Jenő: Ilanori Sigmund Károly Lajos. = Orvosi Szemle 3 (1930) No. 11. p. 419.

A fogászat történetéből

Erdély első fogorvosa, Fogarasi Lészai Dániel⁸

Erdély első fogorvosa, kir. tanácsos, 1798. január 1-jén született Szászvároson, hová atyja, Lészai Ferenc Új-Tordáról telepedett le, egész fiatal korában, 1786-ban. Édesanyja Somlyay Éva volt. Szülővárosában végezte középiskoláit, azután Nagyenyeden jogot és teológiát hallgatott, életpályául azonban az orvost választotta, 1823-ban, 27 éves korában Bécsbe ment s beiratkozott az orvosi egyetemre. Az orvosi tanfolyamot Bécsben végezte, ott is nyerte el orvostudori oklevelét 1829. július 18-án. A Magyar Kurir 1929. évi II. félévi 36. és 37. számában nagy elismeréssel ismerteti a művet, mely már a következő évben, 1830-ban 'Dentitio prima et secunda investigationibus novis illustrata' címmel új kiadásban is megjelent.

Tanulmányai bevégezése előtt már Szászváros széke és városa igyekezett lekötni magának Lészait. 1828. november 7-i kelettel meghívta a szék és város physikusi állására 600 rhenus ffrt fizetéssel, melyhez még egy, két szekérre való törökbúza föld is járt. A meghívást elfogadta s hivatala mellett előkelő praxist folytatott és különösebben fogászattal foglalkozott, mit Bécsben behatóbban tanulmányozott. Készített műfogakat (drótcसारokkal illesztve a fogmederbe), arany és ezüst töméseket s ezek technikai munkájánál egy Kolozsvári nevű aranyműves segítkezett.

A szabadságharc őt is kizavarta csendes otthonából. 1848/49-ben – mint a szászvárosi királyföld egyik követe – tagja volt az erdélyi országgyűlésnek. Ott volt Debrecenben és Szegeden. A szabadságharc után egy ideig bujdosott, aztán Kufstein zárkáit is alkalma volt megismerni. Várfogsága rövid volt, mert 1850-ben amnesztiát kapott. Fogsága alatt megtanulta a fafaragást, egy pár faragását emlékként őrzi a család.

Visszanyerve szabadságát, szülővárosa újra orvosává választotta s folytatta a nagy idők által megzavart áldásos működését.

A közügyek iránt élénk érdeklődéssel viseltetett s azokban hasznos munkásságával közreműködött. Értékes, mintegy 100 darabból álló régi-pénz gyűjteményét a létesítendő Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozta, de sajnos csak kis töredéke került rendeltetési helyére, mert egy nála elszállásolt orosz tiszt nagy részét ellopta. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatósági tagnak választotta. A szászvárosi ref. egyházi fő- és középiskola algonodnoká volt. Tagja a pesti Orvosegyesületnek. A szászvárosi magyar takarékpénztár az ő kezdeményezésére alapított. Jótékonyága köztudomású volt s általában minden kulturális mozgalomban vezérszerepet vitt abban a kisvárosban, amelyben született és élt.

Emlékezetes volt Lészaira, hogy Petőfit láthatta vendégül 1849-ben, átutazóban nála töltött egy éjszakát. Ezen az éjszakán ott fejezte be 'Vajdahunyadon' c. költeményét.

Mint gyermekifjúra, a 18 éves Lészaira nagy hatással volt Kazinczy Ferenczel való találkozása. Kazinczy 1816 nyarán tett körutat Erdélyben. Az idősebb erdélyi írók: Gyöngyössi János, Gyarmathi Sámuel, Nalácz József nagy megtiszteltetésnek vették a nagy író látogatását, az ifjúságra pedig buzdítólag s lelkesítőleg hatott. Kazinczy a Szászváros közelében fekvő Tordos községbe is ellátogatott Sipos Pál ref. paphoz, kivel baráti viszonyban állott még abból az időből, mikor Sipos sárospataki tanár volt. Szászvárosról két tógátus diák is átrándult Tordosra, ez alkalomkor Lészai Dániel s a pár évvel idősebb P. Thewrewk József. Rajongó áhitattal hallgatták Kazinczy és Sipos beszélgetését. Lelkesedésük

⁸ Forrás: Pataki Jenő: Fogarasi Lészai Dániel. = Orvosi Szemle 4 (1931) No. 8. p. 270.

tüzet fog, Kazinczy híveivé szegődnek s szent fogadással örökre eljegyzik magukat a magyar irodalomnak s a nemzeti ügynek.

Kisvárosi orvosi hivatása nem sok időt engedett szakirodalma művelésére. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein részt szokott venni s ezekben egy-egy értekezéssel szerepelt. Így 1844-ben a fogorvosság vagy fenesedésről értekezett s ugyanakkor indítványt tett Hahnemann gyógymódjának megvizsgálására. 1865-ben a Marosvásárhelyt tartott vándorgyűlésén Erdély hévvizeiről értekezett. Az Erdélyi Múzeum az Algyógyon levő római feliratos kőről írt jegyzetét s egy pár levelét őrzi kéziratárában.

Felesége, Kricsovay Erzsébet s tőle származott két fia, László és János alkották a családot.

Meghalt 1872. november 9-én, élete 75. évében.

Fia, László szintén az orvosi pályára ment, dandár honvédorvos volt Kolozsvárt 1870-ig, ekkor atyja kívánságára hazajött szülővárosába s átvette örökét. Mint járásorvos szolgálta megyéje egészségügyét s nagy emberszeretetet jellemezte minden működését. Hunyad megye tiszteletbeli főorvosának neveztetett ki, s mellét az arany érdemkereszt díszítette.

Az orvosbotanika és gyógyszerészet történetéből

Baumgarten János Kristóf⁹

Bölcselet- és orvostudor, Segesvárszék physikusa, Alsó-Luzsiczának Luckau nevű városában született 1765. április 7-én. Hasonnevű apja ott polgármester volt, anyja olasz származású: Passarini Joh. Wilh. Henrietta. Iskoláit szülővárosában végezte s 1784-ben a drezdai orvos-sebészeti kollégiumba ment s egy év múltán a lipcsei egyetemre.

Baumgarten János Kristóf 1790-ben bölcseleti-, 1791-ben orvostudorrá avattatott. Már tanulmányévei alatt is előszeretettel foglalkozott botanikával, s 1790-ben kiadta 'Sertum Lipsicum' és 'Flora Lipsiensis' című műveit. A botanikát különösen atyai barátja, Pohl udvari tanácsos, egyetemi tanár előadásai kedveltették meg vele.

Tovább akarván magát képezni, Bécsbe ment, hol két évet töltött s aztán Nagyszebenbe költözött 1793-ban. Neustädter protomedicus személyében nagy pártfogóra téven szert, az ő ajánlatára az új-egyháziak 1794. október 1-jén vele töltötték be a physikusi állást, melyet 1801-ig viselt, mikor is Segesvárt választották meg physikusnak.

Hivataloskodása mellett folyton foglalkozott kedvelt tudományával, a botanikával. Célul tűzte ki maga elé, hogy beutazza Erdélyt s összegyűjtse új hazájának növényeit. Hogy ezt akadálytalanul tehesse, s egészen a botanikának szentelhesse idejét, lemondott hivataláról. Kért és kapott a bécsi kormánytól – épp úgy mint Segirius Péter szebeni gyógyszerész, Lerchenfeld József az erdélyi iskolák felügyelője, akik szintén botanikusok – fuvarozást, tiszti segélyt, megjelenő könyvük kiadásának biztosítását, mindazt, amit Benkő Józseftől – Erdély leghíresebb botanikusától – ugyanazon kormány két ízben is megtagadott.

Baumgarten 1829-ben ismét elfoglalta hivatalát, melyet egész 1841-ig – 76 éves koráig – viselt, amidőn szélütés érte. 1843. december 29-én Segesvárt hunyt el.

Érdemei elismerésül a lipcsei Linné-társaság s a pesti orvosi fakultás tagjai közé választotta.

Nagy háromkötetes munkája, az 'Enumeratio stirpium in Magno Transsilvaniæ', mint kutatásainak eredménye, 1816-ban jelent meg. A kéziratban maradt 4. kötet – a címlap tanúsága szerint – 1846-ban, halála után került nyomás alá. Ez a kryptogamokról szólt.

Mint orvos s mint botanikus – közönség és tudományos világ előtt – egyaránt nagy tekintélyben állott ez az ízig-vérig erdélyivé vált német tudós.

⁹ Forrás: Pataki Jenő: Baumgarten János Kristof Gottlob. = Orvosi Szemle 1 (1928) No. 11. p. 18.

Kolozsvár legrégibb gyógyszerháza¹⁰

Azon kölcsönös hatást tekintve, mellyel az az orvosi és gyógyszerészeti tudomány fejlődése egymásra gyakorolnak s azon szoros viszonyból fogva, mely a gyakorlati orvoslás és a gyógyszerészet között van, helyénvalónak látom, ha az orvostörténeti emlékek felsorakoztatása mellett a gyógyszerészet s a gyógyszerházak múltja és fejlődése köréből is néhány előbukkanó adatot és képet szemügyre veszünk.

Szűkebb hazánkban a legtöbb gyógyszerház a XVIII. században alapított. A XVII. század végén körülbelül csak hat gyógyszerház működött. Ezek közé tartozott, mégpedig az alapítási időt tekintve a harmadik helyen, a később Hintz György tulajdonát képező ún. Mauksch-féle gyógyszerház. A város tulajdonában levő gyógyszerház 1573-ban alapított s 162 éven át egyedüli volt a városon, csak 1735-ben alapították a jezsuiták a második gyógyszerházat. A város provizorokkal kezeltette, kik közül egynehány nevet ismerünk. Ezek Szöcs Mihály, Patikárius János, Stanno Ede, Foith Jakab. A gyógyszerház első magántulajdonosa Schwartz Sándor, ki 1727-ben vette birtokába. Halála után (1749) özvegye örökölte s egy a Szepességből ide áttelepedett Mauksch Tóbiás nevű fiatal gyógyszerészt alkalmazott gyógyszerházába mint provizort. Mauksch Tóbiás e minőségében három évig működött. Arra törekedett, hogy megvásárolja a gyógyszerházat, ami sikerült is neki. Abból a feljegyzésből, melyet Pataki Sámuel (primus) orvos bevételeiről vezetett jegyzékében találunk, azt is megtudjuk, hogy mily áron jutott hozzá. A feljegyzés ugyanis így szól: „Anno 1752. Die 18. X-bis Tobiás Mauksch Uram ki eddig a Schwartziana Patikának tsak Provisora volt, most az én munkálkodásom által magának örökösön 2850 rhenensis forintokon meg vétén, adott nekem ajándékban tizenkét formális aranyokat...”.

Mauksch Tóbiás fiatalon, 25 éves korában (szül. 1727-ben) tulajdonosa lett a város egyetlen gyógyszerháznak. Kitűnően képzett gyógyszerész volt, gyógyszerházát rendben tartotta, fejlesztette s a közönség rendelkezésére állott. Nagy pontosságára s körültekintő lelkiismeretességére mutat 'Instructio' c. alatt hátrahagyott irata, mely részletesen leírja a gyógyszerész kötelességét, teendőjét, a közönséggel, alkalmazottjaival, az orvosokkal szemben való viselkedését, tanácsokat ad a gyógyszerek beszerzésére, eltartására, kellékek (papiros, üvegek stb.) bevásárlására vonatkozólag 53 lapon át. Mindezt 11 éves fia számára írta, kinek számára egy jó forgalmú gyógyszerházat is vásárolt. Az 'Instructio'-nak az orvosokra vonatkozó része így hangzik:

„Mivel – sajnos – az orvos uraknak újévkor mindenütt ajándékot küldenek, úgy itt nekünk is küldeni kell valamit. Ilyen ajándék lehet egy finom süveg cukor, 4–5–6–7 font kávé, egy doboz Pulv. fumalis, vagy Troch. Benedicti és ha a citrom szép, úgy ebből 6 darabot. Az olyan orvosnak, akinek csak kis gyakorlata van és keveset ír, annak – amit különben egy jó orvosnak küldenének – csak a felét add. A vényírás nálunk amúgy is nagyon kevés, kézi-eladás nélkül meg sem élne az ember. Ha az orvos uraknak jobb gyakorlatuk volna és a dolgukhoz többet értenének, a hely – ti. a sok előkelőség miatt – nem volna megvetendő. Nagyon sok függ tehát egy jó gyakorló orvostól, mint amilyen dr. Pataki, dr. Szöcs és dr. Incze, azonban ami most még nincs, még idővel megjöhet. A sebészeknek complimentum jár, mivel csak keveset írnak.”

A gyógyszerház vizsgálatáról alább így emlékezik meg: „Egy régi időben kelt legfelsőbb rendeletből kifolyólag a gyógyszerház-vizsgálóknak 3 tallért kell fizetni. Ez a gyógyszerészekre undok dolog lévén, betiltották minélfogva hallgatni kell és semmit sem kell

¹⁰ Forrás: Pataki Jenő: Városunk legrégibb gyógyszerháza. = Orvosi Szemle 9 (1936) No. 6. pp. 198–200.

adni. Ha az orvos vagy physikus mégis valamit kérne, azt kell mondani, hogy a legjobb akarat mellett sem lehet honorálni, mert ahogy tudja, az orvos urak bizony nagyon kevés vényt írnak, a kiadások pedig nagyok. Hiszen a gyógyszerész kéri a vizsgálatot, hanem a városi Magistratus vagy a megye rendeli el. Mivel pedig a városi főorvos-, vagy physikusnak fix fizetése van, kötelessége a gyógytárt ingyen felülvizsgálni.”

Az instrukció amellet, hogy mindenre kiterjedő figyelmessége és gondossága mellett tanúskodik, takarékoságára is enged következtetni. Gyógyszertárát azonban minden szükséges kellékkal, így díszes gyógyszertartó edényekkel bőven felszerelte, melyeket pontos feliratokkal látott el.

Mauksch vagyonban és tekintélyben gyarapodott. Élénken részt vett a város közéletében. 1788-ban szenátor lett, majd három éven át a város rendőr-főkapitánya volt. A politikától sem tartotta magát távol, 1794-ben országgyűlési követté választatott.

1802-ben halt meg, 75 éves korában. Özvegyet és 10 gyermeket hagyott hátra a 18-ból.

Síriratát maga megírta latin hexameterekben, mellyel maga sem volt egészen megelégedve, úgyhogy ajánlja utódainak, hogy mielőtt a sírkövére vésetnék, javíttassák ki egy református tanárral.

A sírvers, melynek sem kijavítása, sem kőbe metszése nem történt meg, magyar fordításban a következő:

Én aki annyiszor kevertem orvosi növényeket másokkal, itt alszom megnyugodva Krisztusban, az orvosok fejedelmében. Késmárk szült engem, Kolozsvár tartott el, Tóbiás volt a nevem, Mauksch őseim családi neve Zsusánnákat vettem nőül, kegyes beszédű és szívű asszonyokat, akiknek a hatalmas Isten bőséges kegyelme 18 gyermeket adott. Ötvennél is több évig készítettem a gyógyszereket és megkaptam a királyi privilégiumot is. Láthadod az én példámon, hogy mire képes a chemia, amely isteni gyógyitallal gyógyít. Mennyi nedvet és mennyi orvosságot főztem, ám mégis meg kellett hajolnom a halál hatalma előtt. Ám a halál megadta nekem az örök életet, és az örök üdvösség koronájának reményét, ezért nyugodtan megyek Krisztusnak, az én bírámnak trónja elé.

A lutheránus temetőben levő gyógyszerészi jelvényekkel díszített sírkövön a vers helyett a következő felirat van:

„Memoriæ
Tobiæ Mauksch
Civis, pharmacopolæ,
Senatoris,
eccl. evangel. curatoris,
de salute civium,
institut. pharmacopoliis (?)
de ecclesia,
aucto ciusdem aerario,
de suis
tenerrimo amore,
de omnibus
humanitate
optime meriti,
vidua, filii, filiac, generi
grati, moestique
posuerunt.
vixit annos LXXV.

Obiit XXXI. ian. Anno MDCCCII.”

*

Mauksch Tóbiás halála után fia, János Márton vette át apja örökségét s 1802-től vezette az ő nyomdokain haladva egészen 1817-ben bekövetkezett haláláig. Azután özvegye örökölte, ki férjhez ment Szláby Dániel gyógyszerészhez. Ez időtől fogva a gyógyszerertár Szláby s ennek halála után újból az özvegy neve alatt szerepelt 1851-ig, amikor pedig az özvegy is elhalt, Hintz György evang. lelkész felesége, Mauksch Matild, Mauksch János Márton leánya örökölte. Így ment át a gyógyszerertár örökség jogán a Hintz-család tulajdonába. Hintz lelkész és felesége provizorral működtették addig, míg hasonló nevű fiuk kitanulva a gyógyszerészetet, 1863-ban átvehette saját kezelésébe.

Hintz György vegyésztudor nagy buzgósággal fogott hozzá gyógyszerészi hivatásához. Tudományosan képzett gyógyszerész volt. Becsvágya a magántanársági képesítés megszerzésére sarkallta, amit a helyi egyetemen 1883-ban el is ért. Mint a gyógyszerészeti műtan előadója, e téren itt úttörő volt. Nagy igyekezettel s nem kis fáradsággal azon volt, hogy jól képzett, tanult gyógyszerészek kerüljenek ki keze alól. E cél elérésére az egyetemen 1885-ben gyógyszerészi-gyakornoki tanfolyamot létesített.

Java férfikorában halt el, 1890-ben.

A gyógyszerertár hasonló nevű fiára maradt, ki Palóczy Lajos nyolc évi bérlete után, 1898-ban vette át.

Adatok a gyógyszerházak vizsgálatához¹¹

Bár már a XIII. századtól kezdve szerzetesek, kolostoroknak, később nagyobb városoknak voltak gyógyszerházai, de azok hatósági felügyeletéről, rendszeres vizsgálatáról csak a XVI. század legvégén találjuk az első adatot. Pozsony városa rendelte el legelőször 1599-ben gyógyszerháza megvizsgálását, de ez a gyógyszerészek részéről olyan nagy ellenzésre talált, hogy még 1691-ben, sőt még 1711-ben is tiltakoztak ellene. A gyógyszerészséget a XVIII. század elejéig semmiféle törvény vagy rendelet nem szabályozta. 1727. december havában jelent meg a császári rendelet: 'Visitatio Pharmacopœorum per integrum Regnum'. Mária Terézia az 1770-ben kiadott egészségügyi rendeletében a gyógyszerházak ellenőrzéséről szintén gondoskodik.

Erre a rendeletre hivatkoznak az erdélyi Guberniumnak azok az átiratai, melyek a tordai és kolozsvári gyógyszerházak megvizsgálását rendelik el.

Kolozsvárt ekkor két gyógyszerház volt, a rég fennálló Mauksch Tóbiásé (a későbbi Hintz-féle) és a jezsuiták gyógyszerháza.

Tordán egy gyógyszerház volt, melynek tulajdonosa, Csehi Boldizsár szerezte meg a gyógyszerház-nyitási engedélyt, de hogy melyik évben, nem tudhatni. Csehi 1784-ig bírta s ekkor eladta a nála segédként működő Velits Sámuelnek s azóta Torda legrégebbi jó hírű gyógyszerháza állandóan a Velits család kezében van.

Velits Sámuel a Túróc megyei Lászlófalván, a család ősi fészkeiben született, hol első öse Othmár Pirk második fia, Velics volt 1250-ben. Ő maga jött Erdélybe Tordára édesanyjával, Velits Péternével, valószínűleg mert itt talált alkalmazást mint gyógyszerész. A gyógyszerészetet Baján tanulta Rettig Antalnál, ki magát Bács megye gyógyszerészenek írja abban az oklevélszámba menő felszabadító bizonyítványban, melyet 1776. év április 14-i kelettel Velits Sámuel részére kiállított.

Régebben az ilyen, egyes gyógyszerészekről kiállított díszes bizonyítvány is elegendő volt valamely gyógyszerház átvételére s önálló vezetésére. Az 1759. május 29-i királyi rendelet már úgy intézkedett, hogy a gyógyszerészeket a városi vagy megyei tisztiorvosok vizsgálják meg, bizonyítványukat terjesszék fel a Helytartótanácsához s ez esetről esetre adja meg a gyakorlatra az engedélyt. Velitsnek tehát meg kellett ezt a képesítő bizonyítványt szereznie s minthogy helyben hatósági orvos nem volt, a Nagyszebenben lakó országos főorvos előtt kellett levizsgáznia. Az akkori protomedicus, Neustädter Mihály 1784. március 5-i kelettel ki is állította a bizonyítványt, mely szerint Velits Sámuel magyar, luth. vallású, Túróc megyéből, gyógyszerház kezelésére képesített. A vármegye hatósága a bizonyítvány hátára a következőket írta: „Nro. 669, Exhib. in Tabula cont. P. Cottus Torda Judicae Tordae die 15. mart. A 1784.” Ebből kitűnik, hogy Velits Sámuel 1784. március 15-én a tordai gyógyszerház tulajdonosává lett.

Az erdélyi Gubernium Kolozsvár város tanácsához intézett leiratában értesíti a tanácsot, hogy a gyógyszerház megvizsgálására Pataki (secundus), Barra és Fejérvári ott lakó orvosokat küldi ki, kik magukhoz véve a tanács kebeléből egy arra alkalmas egyént, kötelesek a gyógyszerházakat váratlan napon – részrehajlás és elnézés nélkül – jó hittel és keresztényi lelkiismerettel megvizsgálni.

Valószínűleg ily tartalmú leiratot kapott Torda város tanácsa és a megbízott orvosok is.

A Pataki Sámuelhez (secundus) írt leirat a következőképpen szól:

„Nagyszeben, 1772. szeptember 25.

Az erdélyi kir. Gubernium Pataki N. N. kolozsvári orvostudornak.

¹¹ Forrás: Pataki Jenő: Adatok a gyógyszerházak vizsgálatához. = Orvosi Szemle 9 (1936) No. 4. pp. 123–125.

Ő Felsége 1770. szeptember 17-én egészségi ügyben kiadott rendelete 4. paragrafusának 1. pontjára hivatkozva, mely szerint az erdélyi fejedelemségben levő összes gyógyszerárak képzett emberek által megvizsgáltassanak, a Gubernium a tordai patika megvizsgálására Pataki N. N. orvostudort, a kolozsváriak megvizsgálására pedig vele együtt Barra és Fejérvárit nevezte ki azzal a kikötéssel, hogy a vizsgálatot lelkiismeretesen végezzék és a kir. Guberniumhoz a vizsgálat eredményéről jelentést szolgáltatassanak be. Minden egyes patika megvizsgálásáért az illető gyógyszerészek kötelesek 3 arany salláriumot fizetni; a tordai vizsgálatkor az illetékes hatóságok révén négylovas fogatot kap menet és jövet a vizsgáló orvos.

Az erdélyi Nagyfejedelemség Guberniumától.

Nagyszeben, 1772. szeptember 25.

Come Auersperg József
Gubernator.
Hannenheim István s. k.”

Minden bizonnyal úgy 1772-ben, mint a következő években megtartattak a vizsgálatok s az idézett rendelet értelmében évenként ismétlődtek.

Ez időben hivatalos orvosa sem Kolozsvárnak, sem Tordának nem volt. Tordán egyáltalában nem volt okleveles orvos, csak egy-két sebész (chirurgus) végezte az orvosi teendőket. Ezért kellett a gyógyszerárak megvizsgálására magánorvosokat felkérni, Tordára meg Kolozsvárról orvost kiküldeni. Ez érthető. De 1775-től kezdődőleg Torda vármegyének volt főorvosa (physikus) Szegedy Sámuel, s így az, hogy 1788-ban újra Pataki Sámuelre bízatik a tordai gyógyszerár vizsgálata – mely vizsgálatról szóló jelentés képezi alábbi közlésünk tárgyát – csak úgy magyarázható, hogy Szegedy ekkor már nem élt, s Tordának újra nem volt orvosa. Tény, hogy ez időkből való minden, Szegedyre vonatkozó életjel eltűnt szemünk elől.

Patakinak a tordai gyógyszeráráról szóló 1788. évi jelentése a következő:

„Tekintetes Tisztség!

Alázatosan tisztelt Uraim!

Ez évben immár letelt első negyedében megvizsgáltam Velits úr tordai gyógyszerárát. Azon hiányokból, melyek az elmúlt őszön fennállottak, némelyek már kiküszöböltettek, de nem jelentéktelen új hiányok járultak hozzájuk.

1. Mivel az új épület nedvessége folytán, minthogy az éppen az elmúlt esztendőben épült, majdnem az összes fűvek, virágok és a legtöbb gyökér, amelyek a gyógyszerárban szolgáltatnak ki, megpenészedvén, alig használható fel valamire, pedig van a ház padlásán herbariuma, ahol a romlástól teljesen épen tarthatók.

2. Segédje, vagy legalább gyakornoka nincs (mivel elküldötte azt, aki azelőtt volt nála), és így mindent maga kell végezzen, amire pedig egyedül alig lehet képes. Hogy ezt a szerfeletti takarékoságnak, vagy a csekély bevételnek tudja be, nem tudom.

Annyi bizonyos, hogy e hiány folytán a közönségnek kell szenvednie. Megtörtént ugyanis, amint mondják, hogy ő nincs mindig ott vagy a mezei gazdaság vagy más teendők miatt és sürgős esetben, minthogy senki sincs jelen ebben az időben a gyógyszerárban, a betegek szenvednek, sőt a felesége, vagy más akit ilyen alkalommal netalán felhasználna, más valamit ad mint amit kérnek, különösen mivel az összes edények nincsenek is pontosan jelölve a patia új volta miatt. Ő ugyanis mindent egyedül akar elvégezni, pedig egyedül és egyszerre mindent elvégezni nem bírván, több dolognak hosszabb ideig halasztást kell szenvednie, aminek pedig mindjárt az első évben meg kell lenniök.

Menthető ugyan avval, hogy saját költségén új gyógyszerárt állított, házat vett, azt majdnem alapjából építette újra és a gyógyszerár, céljaira alkalmassá tette, ami nem kis

jelentőségű dolog kezdő embertől. Mégis joggal megjegyezhető, hogy ha valaki nyilvános gyógyszertert szándékozik nyitni, azt a rendelkezéseknek megfelelően tartozik fenntartani.

1. Hogy munkájában segítségül jártas segédet alkalmazzon, akinek a segítsége mellett mindent jobban és gyorsabban képes rendbehozni és hogy az ő távollétében legyen valaki, aki a gyógyszerészeti ügyekben valamennyire jártas, hogy őt helyettesítse.

2. Hogy vagy ő, vagy más alkalmazottal együtt mindent elrendezzen, az összes edényeket pontosan jelzéssel lássa el.

3. Ezen a nyáron az összes füveket, virágokat, gyökereket és más nyáron beszerezendőket újítsa fel és másutt őrizze, míg az épület kellően kiszárad, hogy mentesek legyenek a megromlástól.

4. Amennyire lehetséges a gyógyszertertből legalább egész napra ne legyen távol, amíg nem szerzett alkalmas segédet.

Midőn ezeket a Tekintetes Tisztségnek hivatalból jelenteni tartozom, maradok mindenkorra

a Tekintetes Tisztségnek
legalázatosabb szolgája
Pataki Sámuel.
Kolozsvár 1788. ápr. 14.”

Úgy látszik, hogy ez a szokatlan időben – tavasszal – tartott vizsgálat nem a rendes évenkénti gyógyszerter-vizsgálat volt, hanem ellenőrző vizsgálata annak, hogy vajon az őszi rendes vizsgálatnál talált hiányok pótolttak-e.

A vizsgálat felsorolja a hiányokat és mulasztásokat s egyszersmind megtalálja a mentő okokat is. Tényleg a Csehi-féle gyógyszerter a mostanival szemben levő piac-soron volt s Velits pár év elteltével vette meg s alakította át azt a házat, melybe került a Velits-gyógyszerter. Az 1793–1795. években új színes cifra kőedényeket készítettek pontos felírásokkal s hátul az évszámmal. Ezek a szép edények előkerültek a padlásról, s részint az Erdélyi Múzeum-Egyesület régészeti múzeumába, s részint magántulajdonba kerültek.

Előttünk fekszik egy tíz évvel később végzett gyógyszerteri vizsgálatról szóló jelentés, mely nagy általánosságban számol be a végzett vizsgálatról, melyből éppen nem tájékozódhatunk arról, hogy vajon a vizsgálat pontosan és lelkiismeretesen végeztetett-e?

A rövid jelentés így szól:

„Tekintetes Nemes Tanács!

Ezen folyó Juliusnak 17-ik napján Tekintetes Senator és Visitator Commissarius, András Antal Ur, jelen létében, a Kolozsvári Patikákat hivatalbéli kötelességemből szorgalmasan meg vizsgáltam, melyeket válogatott jó orvosságokkal bővítködni, és azokat a ki rendelt Bétsi Taxa szerint árultatni, s eladatni tapasztaltam, sőt némelyeket egy-egy krajtzárral a Taxánál is oltsobban. Melyet a Tekintetes Nemes Tanácsnak alázatosan jelent

A Tekintetes emes Tanács alázatos szolgája Doctor Szöts mpria N. Kolozsvár Várassának Phisicussa.

1798 Die 17 Julii.

Kolozsvár.”

A gyógyszerterek ellenőrzésére minden időben nagy gond fordított. Csak egy 1808. október 12-én kiadott guberniumi rendeletből idézek néhány rendelkezést, melyek mind a gyógyszerterügy emelését célozzák. Például a patikák évenként kétszer vizitáltassanak, egyszer nyár elején, másszor késő ősszel. A patikákban chemiát s botanikát nem tanult ifjak ne applikáltassanak. A protomedicus mellé egy biztos rendeltessék, hogy a patikák jól megvizsgáltassanak, hogy az orvosságok a medicamentorum Tariffa szerint adattatnak-e.

Mauksch János és Streicher Mihály patikáriusok jó rendben tartásukért és az orvosi szereknek tisztán és elegendő mértékben való találtatásukért a Gubernium nevében megdicsértessenek. Egy másik leiratban a Gubernium azt parancsolja, hogy a physicus járjon végre, hogy minemű plánták találtatnak a patikákban hazabeliek s mineműiek idegenek. A hazabelieket rendelők dicsértessenek meg, az idegeneket rendelő patikusok intessenek meg.

